

9 (1957)

0-16

K44/2

AM/1/2

Venda' en-bera Mihuso Mirart.

-at hand

S. M. Dzinani

P.O. Sibusiso

Printed

'Lushala wa munaali.
 uyu mukalaha ndi ene Mbidi.
 Khotsiawe ndi Tshirhase.
 Makulu wawe ndi NemaKanga
 wa u vhidza khilala uri a de
 u dzula dveni. Ndi ene makhulu - kuku -
 kuku washu. Uyu we nda dzula
 nae henepha ndi murathu wa
 khotsianga. Mneanga ndi iisana
 wa ha Nyamiri-minaka-phetho, wa
 ha digegise Tshirhase, ndi masingo.
 Khotsi ndi Madzihani. Vha mutale
 wa Tshokela vha tshi-bva-vhatete,
 vha tshilavulu vha sa nwi medi
 a mutale.

ndi nne:
 Mkhosi Stephanus Maimela Dzihani
 Rakubwanana balea-mato
 vha-hulu-vha-sa-u-lata-
 vha-ri-ndi-phelaha.

1. Venda ndi shango la Vhavenda. Vho dzula khaio kale-kale. Luambo lwawho ndi Luwenda kana Lshivenda. Shango ya Vhubva-duvha hufva thavha dza Lumbelule na Lungwe, hu pfi: ndi Vhumbedzi u swikela kha thavha dza ha Turhambi, Ihenqwe, ha Makuya-tshetshetse, na ha Lshikunda-malema na Tefe; vhatshu ndi Vhambedzi vha ambaho Lumbedzi kana Lshimbudzi.

2. Vhu korhela; ndi thavha dza (Swobani) Loutpamberg, vhatshu vha amba Luilafuri vha pfi: Vhailafuri. Lshitandani, ha Kutama, Senthumule, ha Givhi, Luonde Lshahwe na Nzhelele ndi Vhailafuri, luambo ndi Luilafuri kana Lshilafuri.

3. Lshiphembe; ndi thavha dza Lshimbuppe na Luadzimba nombe na ngwe-khulu. Hone ho dzula Vharonga. Vha amba Luwonga kana Lshironga.

4. Leshwela ndi Vhutavha-tindi, ho di-tikedza nga thavha dza Lumbelule na mulambo wa Vhembe. Dzimanuli, ha madala Sane muthidzidi; vhatshu vha amba Lutovhatindi kana Lshitavatsindi.

Venda naho li na tshakha dzenedzi, luambo lwawho luthihi, ndi Luwenda. Khosi yawho ndi muthu muthihi, o vhusaho vhatshu vhothe. Vhavenda vha na dzithavha na mitupo na zwiila. Mutupo na thavha zwi talu tshakha vhudzulo ha kale ha vhomakhulu-kuku wa kale-kale. Mutupo ndi muano wa lushaka lwa vhatshu.

Khululekile

VaMabangu a bava Mabangu a mabangu
a mabangu a dyula ha Luvhimbini a mabangu
a mabangu, o dirhiwako mabangu
a kule-kule. Ene o vha e khosi, o munisi
wa mvula. Vhathu misi shanga lo omelela
vho rumela khoe zwiifhiwa zwa u luvha
mvula. Vharwe vho bvisa ngege, vharwe
kholomo, vharwe vha re na mashanga
vho bvisa vhananyana vharwe na zwiifhiwa
zwiifhiwa u takadza Thovhale uri vha
nee mvula. Misi vho luvha mvula ya
na, vho 'toni mu vha vha mu fufufhela
vhu kuma-kuma.

Thovhula ya Luvhimbini

Vintambo ha Thovhula hone ha u luma
iwa ha muswa, ho vha hu tahi fhulwa
mu fhulwa nga vhananyana vha zwiifhiwa,
wa luvhwa, wa pulwa. Misi vha tahi
tombe, tahi kora tahi a lila nga
madekwana u swikela musi halwa
ho vhibva hu tahi shelwa mpambo
kha mafumo na zwiifhiwa. Thungu ya
mpambo i tsvulwa kha kholomo
ho kuvhangana vha luvhwa. Tshifhe
mufari wa thungu u do bula madzina
a vha kale a tahi funzedzela nga
vharwe na vanga a ri: "Ndi a
ni fha zwiifhiwa izwi zwiifhiwa nothe
ngahurwi ni lo ni takale. Dwe Mugele,
makhulu, na vhana vhar, na Dwe

Ihimudi, ni mbo la henepho; ni fhiwa nga
 nne muduhulu wanu, na npe-who nditakale
 na zwickope wanu. Vhuno ndi hanga."

mi phululu i a lila. Lhikona Vandani
 mukosi wo takuwa zwenewa ho tangana
 mashilivhici. U a bvela nda u tanga
 tshiko. a munna wa u dzula zwavhudi
 o shoshela ho thafu dzawe nga madehe,
 o vhothano mudali na zwitungula ntha
 na milenze ya mato. O fuka ho sila
 lo lukwaho la mudali wa Venda. O
 di-tamaho naukuloni nga vhulungu
 ha denqa na ha madi. Wa nguwane
 yo lunzbedzwaho nungu dza nungupfa.
 Vhakequlu vha gidima phanda hawe
 vha adza phale dzavho uri a kande
 khadzo a si kande buse nga nayo
 dzawe. Vhananyana vha bvula thafu
 dzavho vha dzungudza mashaphu.
 Vha-khoda vha ri "mutuka-mutshena,
 Ramungupfa-ya-vhasidzana. A tshi
 rembuluwa dzila nungupfa dze: 'Tshoko,
 'tshoko'. A' tama muine riwananyana
 a mu-kapea nga sila lawe, u vho vha
 mutanuni wawe. Zwenewa u kutelwa a
 ya musanda. Luvhimbis fhedza u tanga u
 bwa fhasi nga zika a li nwa a takuwa
 a vhujelela hayani a tshi kanda kanda kha
 maalona diphale.

U fhela ha vuhosi ha luvhimbis.

Uvhuso wa luvhimbis wo fheliswa nga wa
 Dimbanyika wa Nambo o bvaho Vhukalanga
 a da a dzula Nzhelele Dzata, a luvhis a

Shangano Venda.

Lushaka lwa fhandakana tshoko mbili.

Lushaka lwa mbedzi lwa fhandakana nga
vhuketi vhanwe vha tenda u luvha
Dimbanyika. Vhenevho vho tendaho u
luvha vha vhidzwa nga vhalo vho salako
vho hanako u luvha, haffi: Ni mbedzi
tshokhu nge na ri shandukela ni pfi
Zwiona, no omela dzithoko dzanu
na kha lushaka lwa mbedzi khulu.
mbedzi khulu ndi ngweni khulu. Ni vha
dzivha la manaledzi vhatuku kha la
Lundudzi.

Luvhambi u bveliswa shango.

Luvhambi o kundledzwa nga vuhosi
ha Dimbanyika a fariwa a si vbulawe
nge vha ofha uri u nisa mvula. Vha
amba nae vha ri: "U mbedzi, rine
ri masingo, ri vhana Mambo. Iwe
u pfi: "Tshibvula - pasi" U nanga yashu
ya u nisa mvula. O vbona uri a
hu tshu na iwe ndila, zwathe
zwo mu vhiphela, a tenda a vho
dzula i nanga ya musanda ya u
nisa mvula. Domba na vhusa na
thondo ndi mishumo yo itwako
nga Luvhambi. Zwino nga vhusa
zwa vho tanganedzwa zwa vha
zwa Dzata. Ndi hone u phela
ha mavhuso wa mbedzi. Lushaka
ulu lu mianzi ha tshinavhute.

Mutupo.

Shasha - Uhuba

Tshilelwa.

Singo

Nzhelele, Lzata.

Vha ila musings

Vhu kalanga wa ndou, na

mutshila wa mbudzi.

mbudzi i tomowa.

mutshila i tshi tshila,

ye kona u siwa,

wa otshisa wa tswa

nga vha munwe nutupo.

Dan

Tshikeni, Shakhuma

Mbudzi

Ha tsvhambi

malungudzi.

Vhu kalanga.

Sivha

Tshilavulu,

Vha ila madi

Tshibva-ohatete. a mutale, fundudzi.

manaledzi. Vwena

Ndou

Ha mashamba.

Vha ila murutsho

wa mahungu na

magala-nga-pasi.

mufa-madi

Vha Tshidzive.

Vha ila kuirha-

muronzhe, phinimini

na tshilavulu.

Mukwetho

Vha ila tshirha-

muronzhe na phini-

mini na tshilavulu.

Mukwetho

Khuo Hedi.

Vha ila tshirha

Mukwetho

Swaziland.

Munzani

Vhu kalanga

Vha ila thende ye

Matidze

Tswende

lupo.

Kwindi

Vha ila mutshila wa

(kwa-humbwe)

mbudzi.

U da ha Dimbanyika Vëndá.

Dimbanyika ndi Dyamben o bvaho
 Vhukalanga a da Vëndá. O swika Vëndá
 e na vhanwe vhatu vho mu kutaho,
 e na mmhwa dzawe khulu dzi edanaho
 na mavhoda a kholomo na vhura na
 miserhe yo fhomiwaho vhutulu na
 mikuter ya mafumo. Vho vha vhe
 vhaqwimi vha dziphuka na dzindou.
 Vho ri u swika kenefho mulamboni
 wa Nzhelele, vha wana ndou dzo
 dala vha fhata mushasha wavo
 Dzata. Dzindou dzo vhulawa, ha
 vhenywa dzinama midzonga ya
 nemheledzwa kha miri ya 'ton
 tewuka ye "ngundu - ngundu". Mbimba'
 dza wana tshifhefho tshadza tsha
 nama, dza lelemela hone misi yotho
 sa dzo fwiwaho. Mbimba', kana
 nzhelele ndi dzina lithihi li ambaho
 tshinoni tshi vhulayaho zwinwe
 tsha la. Vhanwe vha ri: lurhimbá.
 Lurhimbá lu fhira lurwanzhivha.
 Dzina la mulambo wa Nzhelele
 na Nzhelele ndi uri fhethu ha
 dzimbimba', ho dalaho vhurhimbá.
 Dyamben na Dimbanyika aya
 ndi madzina a Tshikalanga. Nga
 Tshivendá Dyamben, ndi "Vele"
 Vele la mben. "Dimba" = Rola, kana
 tika, zapika. = shango. Dimbanyika =
 Diba shango kana, Rola shango.

ma
dzi.

Is

mi

khu

th

ya

mi

ni

fh

yo

of

m

ye

yo

m

v

d

w

y

f

m

m

z

t

n

e

z

f

f

i

mambo ndi khotsi a Dyambeni wa Phukalanga
Dzimbalwe, kana Malwe-a-Dziva.

Iho kanukisaho vhatshu Nzhelele mikondeni
mitangaumani ndi hetshi: nga madekwana
khotsimunene wa khosi o vha a tshi fara
thandanda yawe a i lidza, khosi ya takuwa
ya pembela yo fara mafumo na vhura na
misevhe, nga pfumo ya runga fhasi ya sumba
nthá ya givhagivhedza ya runga hafhu
fhasi ya nangwa nga lulimi. Thandanda
yo tshenusa vhatshu nga maanda vha
ofha ngauri ya lila yo vha i tshi nangula
mbilu ya dimbanyika. Dzina la thandanda
yeneyo vha ri ndi: ngoma-lu-ngu-nde.
yo lila vhatshu vho fhanduwa dzi-
mvalo nga nyofho. Vhatshu vha livhisa
vha da vha fhata mitsheto na dzipfamo
dza khosi ha fhatiwa mutsheto mukulu
wo tangaho mudi na mitsheto miuwe
ya u tanga mikoto ya mudi na u
fhandakanya masia. Khoro dza vha
mbilu ya ngomu i serwaho matombo
malappu yo livhanaho na miuwe mutsheto
wo thivhaho pfamo dza u thoma na
tshivhambho tsha musanda. mutsheto uyo
na miuwe i na mavhona a ni muthu
e nga ngoma a kona u vhora wa
nga nda. Zwo' vhipha, misevhe i a
poswa nga kha enea mavhona.
Kha khoro yenei ndi hone hu lilaho
tshikona, nga thungo ya tsha ula ndi
thondo na sia la mundalamo rwana
mubuwane wa musanda, ndumi.

(10)
 Mkhakha ka Mudalame

~~Ma Mkhakha ka Mudalame~~ K44/2
 Simbanyika Dyamben, Vele ndi ene
 ani vha tshi kumela vha ri wa
 mmbwa dza madali Nzhelele ngauri
 mmbwa dzawe dzo vha dzo ambadzwa
 mashaphu a mudali HO luvhiswa mashango
 naniwe a vhuswa nga ene. Vha ofha
 ngoma-lungu-nde, vha ri: ya lila
 vhatshu vha a fa. Lushaka lwa vha-
 ngona lwo dzulaho kha lino shengo
 lwo fhela, ho tou sala zwindali zwalo.
 Ndi marubi fhedzi a wanalaho avho.
 Luphai wa Dzingabe ka Tshabuse
 ndi mungona na huiwe vha di vha
 hone; vha ro nyadzwa misanda, vha
 nga vha lushaka lwa mbedzi lwe
 ra pfa mafhungo alwo nga khosi.
 Luvhimbi a vha maliwi musanda
 ngauri vha vha ofha uri khamusi
 nga u vha mala ndo do dooha vha
 vusa lushaku ulu lwa vusulusa
 muvhuso walwo wa mbedzi.

Mahosi naniwe matuker
 a luvha nga u bvisa vhananyana
 vhavho vha ya khosi. Magota a
 bvisa nduvho ya zwiliwa — mikumbi
 na halwa. Gota li isa mukumbi wa
 mulumo, khali mbili, quler ndi khali
 dza fumi, zwiwhungu ndi khali mbili
 huiwe vha a luvha nga mitshelo miomwa
 kana madzingwa a miri. Gota li lewedza
 musanda, lone li tangedza zwa vhakoma,
 vhakoma vha tangedza zwa vhalanda.

/44/2

mukoma a nga ~~tanganedza~~ mikumbi na
mitshelo na madzimba a la', ene a brisa
ungu — tshikono a isa musanda a ri
ndo da u suma musanda kha gota lawe.
Gota li nga tanganedza zwa vhakoma
vhawe, ene tenda a do divha u isa
kholomo musanda ya u suma miri ya vhatu
kha vhané vhayo.

Dzamben o kona u vhusa na u
ladza shango la Venda nga adivho
yawe na nge vhatu vha ofha ngoma
lungunde yawe. Ho fhela miriwaha minghi
khosi a tshi pfana na magota awe a
shango la Venda. U nga o vhusa vhatu
vhawe nga u vha fusha, vho mu funa
vha mu luvha nga mbilu dzavho.

U di-hudza ha Mundalamo hu tula u wa.
Lenefho tshini ha musanda Dzata hu na
mulambwana wo fhandaho mudi nga thungo
ya vhubva-dvha u no popi Gadabi. Mulambo
uyo vho fhata khawo u itela uri arali
maswina a tshi vha khakhedzela ngomu
vha si shae madi a u nwa. Ndi hone
hune ha psi: murwe musa dimbanyika o
tsela hone uri a di-ambuse. Oswika
madini a bvula thathamake yawe
— tshiambarapfunda — ngululu a
sila na nguwane a zwi vhea kha kusunguzwi
a dzhena madini. Mundalamo we mukumbulo
wawe wa vha wo no di vhumba vhusosi
nga ethe a ri: "Shumbu-shumbu dzila
phala dza mune wawe, a di-tama ngadzo
a dzhena mudini a mona nawo, o fara

na tshifara na musanda — ^{K44/2} lubonda ^{wa} mugo.

Vhafumakadzi na vhatanuni na vha hulwane vha vha mu vbona, vha kamuka nga maanda, vha hangane a nge vha si vhone khosi we a vha a tsee ngomu madini. A tshi lwa madini dzila phila dzi tsee na Mundalamo. Ndi hone Mundalamo "tutuluku" ndi u disa dzi phila ha mune wawe we a si ambe tshithu

Lha vuhulwane.

Vhahulwane vha tshi vhudza khosi uri nuwana wawe u ita zwithu - de? U vhangisa mavu naa? U rumeledza mune wawe nga phi? U di fuma - ni? U funa mini? U toda u luvhiwa naa? Hone ene mune wawe nga u sa funa uri vhatu vha dirhe zwa mbiluni yawe, na uri a ladze mafhungo ayo nga tshavuhulwane, a fhindula a ri: "Ndi mafhondo a Luvhimba". Vhothe a vho ngo tsha kona u isa phanda. Mbimba Nzhelele dzo vha dzi tshi zhavhela midzonga ya nama dzi sa phiwi, dzi sa londi na midzonga i re' ya musanda. Ndi zwone zwe khosi a vha fhindula ngazwo vha mbe di tshanya u pfa. Twa fhela sa zwo hangwecho ha ita miwaha, ndi hone u vhumbea ka kutupo wa vhandalamo.

U lala gungupea ha Mundalamo.

Mundalamo ho ngo talukanya zwe mune wawe na vho khotsimunene na vho makhadzi vha khuba nga dzimbilu dza ho. A vhuva a di-zuwa a ri: "Ndi fhondo la Luvhimba".

ndi a zharhula, ndi nre fhondo e
 luvhimbela. Vho zwi vbona, vha tiba
 mate na milomo vha si vhuze vhe
 'riweni'. Vhe u vbonwa, zwi a vbonwa
 nandi, zwi ila u bulwa. A lala gungu-
 pea a si divhe zwine zwa do bulella
 ngavhuya. Vha mu kulisa vha mu
 losha. mbitluni yawe a vbona wo
 tou mbo mu tea uri a huna mune
 ndi ene wa u do dzula kha khuluni
 ya mune wawe o di-tama nga
 thathama he ila ye a vhuza a i
 fuka. Zwo ima ngauralo u swikela
 mativha a tshi xa na u vhumbiwa ka
 khosi untshwa.

1. U fhisa ka khosi.

Kuswitelwe kwa khosi

(a) Hu tshi pfi musanda hu na liso, vha
 amba u lwala ka khosi. vha ri khosi
 u a fhisa, kana u a dudela. I pfi la
 u lwala a li ambelwi kha khosi.
 Hu lwala muthu zwawe.

2. U dzama ka khosi. - u fa.

(b) Hu tshi pfi mativha oxa, kana khosi
 yo dzama, vha amba uri ka tshoko. U
 dzama zwi amba u sa tsha vbonala, u
 tela-xela matoni a vhatu, u ngala-ngala,
 u 'tou ri dzadzazi' ha mbo di vhandi
 maele. U lobha ka muthu. Hone vhatu a vha
 vhudzi u ri o dzama, vha di ya vha tli-lwaka sa kale.

3. Kuswitelwe kwa khosi.

Murhili wa khosi a u bueliwi fhasi wa
 fu kedziwa mavu. Hu thavhiwa mboho
 ya murhala mutshwu fhedzi, ya viciwa

tshila tshitumbu' tsha kona u reungelelwa X44/2
 ngomu ~~tsi~~ nga madokwana. Ho fhatwa ndwana
 i no namewa nga ngomu hayo na nga unda
 na thangani yayo nga uralo. Ya fulelwa ya itwa
 marurulu. Hu vhidziwa vhalo vhadzula-tini,
 vhaswikeli zwileli vho laho nae u kha di
 tshila vha a pondiwa nga u 'tou miliwa
 — u vhophiwa mukulo nga bedede muthu a fa.
 vhenevho vho vhudawaho nga u miliwa, vha
 a vhophiwa vho khotiwa milenzhe na zwanaga
 nga ~~fo~~ bopa-vhafu, vha vheva kha marukulu
 vha ppi ndi maalo — vhidalo ka khosi.
 Mutumbu wa khosi wo reungelelwaho mukumbani
 wo khotiwa u ladzwa kha mitumbu ya
 zwileli zwawe mirwe ya vheva ngantsha.
 Lhasi ka marululu hu itwa dindi la u
 do elela zwo sinaho. Tshileli tshi todaho
 u di- tshidza, ndi tshi no ri u vho na uri
 bise ndi likulu, a zwi tsha divhalea, tsha
 mbo di yo dala kule kha linwe shango,
 ngauri a kuma inwe ndila ya u ponyoka
 ngayo. Tshileli tshine' vha ofha uri tshi
 do lwa tshi a kungelwa thondeni tshi
 tindinganywa tsha yo vha one maalo.
 Shime u rumiwa lwendo lwa ura kule
 na vhanwe vhané' vha do mu tindinganya
~~wa~~ ndilani hu si divhe muthu zwauri o
 dzhenaphi. Vhatindinganyi vha nga di doha
 vha ri: "Kine o ri xelaxela ndilani ra fima
 o vhuja ngeno hayeni.
 Hu do fhela iwaha hu si na a divhaho
 u dzama ka khosi ila mitumbu i ngomu
 gwayo. ~~Ho~~ ndwanani yo namiwaho ngomu
 na unda. vhatu vhone a ^{vha} vhudziwi uri

khosi yamu yo dzama. Vhadinda vha litza
 tshikona tshini vha ri ndi tshikumo. Vhala
 vhanwe vha do divha ngazwo uri mativha
 oxa. Naho zwo ralo vhatshu vha di ya u
 luvha na u hwelwa milandu yavho ya di
 hatulwa; huppi uralo, Ihouhele uri muzede
 nga a ite nga uri na uri, nga a bwise thundu
 ya murwe. Uralo zwo no pfala kothe uri
 ngoko mativha oxa, hu a lugiswa duvha
 la u dzhena khosimatswa.

Mashungu a ombako u ofha lufu.

Dimbanyika, Dyambeu Vele la mbeu,
 wa mmbwa dza madali Nzhelele mitanga-
 umani Dzata, ene huppi: mmbwa yawe
 yo pfala i tshi huvhela thavhani murahu-
 ha mudi bakoni i tshi huvhela mbila.
 Khosi o daba vhura hawe a mbo di
 li'vha hrevengeli. Mmbwa ya mbo sungu-
 vhele ngomu bakoni, ene zwenezwo
 ndi u dzhena-vho. Tombo le' u la
 munango 'kwati' ha mbo 'tshwamelele'.
 Vhatshu vho dzula vha vbona tshilengo
 hu sa vhu muthu. Vha tevhele vha swika
 fhala bakoni vha vbona tombo fhedzi
 li' sinaho bako. Vha mona-mona
 vha si-wane buli, mmbwa ya nga
 ngomu-ngomu i tshi ri: Ho-o-o-o!
 Vha doba zwitondo, dzisundo, na dzitsindo
 dza u kosa munango zve' vhutoto.
 Vha humela ha zani vho tovhowa.
 Vhavenda' vho linga u dzumba lufu
 nga maano avho. Vhudzuloni ha uri
 Khosi yo dzama kana yofa, vha ri yo dzhena.

lakoni a tahi tshela mmbwa ye ya tshela mbila,
tombe la mu tibela ngomu.

It dghena vuhosi.

Hu rambiwa tshikona tsha tshikumo tshi
lilaho vhusiku na masiari. Hu whidziwa
mañsana na magota na vhatu vhothe
tushaka lwa musanda lu kuvhazanela
pfamoni ya musanda yo valwa ho.
Tanzhe la Dyamben mundalamo a sendela
munangeni wa pfamo e na fuluphelo
la uri u do vula ila ngwena — vothi.
A isa tshanda tshawe a ri: Ndi nye
mundalamo, phondo la luvhimba,
ndi ri, 'vulea! Ha ri 'du'. Vhatu vha
thoma u lavhelesana. A farelala ngwena
nga zwanza zvirhili a sinyalala
na khopheni e 'gagaga', zwe ri, kweta'
tshitiko tshau". A livhalivha ngei na
ngei, vhatu vha lavhelesa phasi.

nga lwa vhuraru a farelala ngwena
a tika na nga thoho e 'tsetseti', zwe
ri vhutoto; elawa zwa kale nandi, u
phondo la luvhimba'. Ó rhona zwauri
o kundwa u vula a sendela nga-
tshamurahu a di-tika nga
mutsheto ~~no~~ ó tswika mitodzi i
tshi tsenga-tenga.

Ha sendela Masindi wa
Nyamasindi uyer musekene wa
u vuda, a farelala ngwena nga
tshanda tshawe a kha di ri ndi
nye Masindi, ndiri vulea, ngwena
ndi u mlilo di ri: 'Bororo!' e ngomu.

e 'khithi'. Miphululu ye wo-o-o-o! oziphala-
phala, dzinanga na ngomalungunde ya lidzwa.
Ha vha na u pembela kuhulu. Zwikaguleu
zwa di-ludza vhavhili vha sera! Zwikalaha
zwi tshi pfa ngomalungunde zwo u tharamuwa
zwa mbo di phina. Tshikona vandani
tshi tou vhilima.

Khathihi fhedzi marevho
o no mbo adzwa. Vhalidzi vha tshikona
vho tumba phasi u vbona zwidaho.
Lhu swika gogo lo kutelaho vhatru
vhararu vho khuru melaho ~~z~~ziphatwe
na mirhili nga masila na madavhuka,
vha dzudzwa kha maalo a marevho.

Kho tshimune e' lila davhuka e
li 'fuku' a ri pfumo lo vhuela khutoni
yalo. Kine ri vbona henepha he pfamo
ya shukosi ya tendela. Vdi unoyu Hasindi
ndi ene. Ithovhela vanu. Vho belwaho na
vha milandu na zwiwiana vhe de
henepha. A hanedzako zwo itwako nga
pfamo ya vshukosi nga a mbo amba
zwo ri ppevho.

miphululu ye' wo-o-o-o!

mukosi we i-i-i-i-i!

Tshikona tsha dovha tsha vukeka.

Ihala kha marevho ndi ene khosi
rontshwa Hasindi, ndumi, na khadzi.
Khosi ha ambi tshithu ngauri ndi
muti. Dzi kholomo dzi thavhiwa dza
viiwa dzinama dza bikiwa dza
koshelwa vhatru nga vha hulwane
vho far vho muvhoso wa mudzi na shengo.

Ha nga hatuli tshithu nga ethe, u do
 lavhala na u thetshelisa vhenekho, hu
 ndevana ila mushumo wayo u edane
 uri i thuthiwe ala marambo a putiwe
 nga shevho la tshobo inwe hafu ya
 thakwaho. Thala dindini hu do sala
 marambo a zivileli zwe zwa ita maalo,
 ha remiwa davhi la mukvumela, —
 la muumo la simiwa ngomu dindini
 levelo, ha kona u fukedzwa nga maru,
 ha tshetelwa mutsheto. Marambo a khosi
 a iswa Tshiendeulu, — tshiphoni, —
 dakani. Twiphoni ndi zwaloni. ndi hune
 ha ladzwa vhafu hone. ndi hone hune
 vha tshulela tshvula dzavho vha
 tshi shuma na vianga ya thangu.
 Twila marambo a sa athu u iswa
 Tshiendeulu (ndi tshikalanga) u enda = ndi
 u tshimbi[!]. hulu kana ulu = ndi uri
 kuhulu kana tshothhe. Twino - ha, nga
 Tshivenda ndi uri "Vhuyo - tshothhe."

Mutupo wa ha Bele.

Bele ndi uri phele. Zwino phele i a
 silinga, i a tshwa u fana na
 phunguhwe. Uyu mukololo o vha
 o dowela uri phedza dzi tshi orowa
 a piringedza inwe kholomo a tshi
 farisana na vhanwe vha todako u la
 nama. Maphungo awe 2 vhuya a pfala
 musanda, vha si khuvha uyu
 irwana u khou phedza thakha.
 Hu tshi pfi kholomo dzi khou 'ton
 kundelelwa mukotoni, ndi ene ane'

a piringedza a wisela fhasi ha kona u
 rumiwa muthu wa u amba uri kholomo
 yo kundelelwa. Khosi ha ngo funa u zwi
 ita mafhungo, o khindula fbedzi a ri
 ndi Bele la Nambo. Ndi uri ndi phele
 ya Khosi. O ladza mafhungo nga ndila
 yeneyo na ho o zwi dlvna zwauri mukololo
 o silinga. ~~Ndi ho e kha u nda ya vhwihili
 mulazi wo vhwapo u vhwahap kayui
 ya ndwini, ndi ho beaho kavele.~~
 Ndi' ndu ya vhwihili ya di' kundisako
 vhwosi.

Masindi

Masindi niwana wa Vele la mbeu o vhusa
 tshiphinga tshiphuphi. Ene o di' vhusa
 nga ndila ya vhu di' o pfana na vkhulwa
 na magota a shango lothe la Venda.
 A ho ngo vha na dzinndwa misini yawe
 o vhusa vhatru nga kuvhusele kwa
 khotsiawe. Ndi zwone zwe na vhatru
 vhwawe vha mu funa-vho. Ene a
 dovha a tika Dzata wa phatiwa
 wa naka. mitsheto ya vusukuswa
 he ha phili muwa, mikoto ya swielwa
 ya deula i sina hu soleako.
 Milayo ya mudi na ya thondoni
 a i pfumbisa. Vha milandu vha dako
 vha sengelwa vha katulelwa sa zwe
 khotsiawe a ita. Ho phela tshiphinga
 tshiphuphi a khisa a dzama, vha
 mu swita nga kuswitele kwa
 mahosigo mu rangako phanda
 Bhiendeulu. Bone mmeawe o vha e
 musadzi o bwa'o seli ha Vhembe a tshi
 luyamasindi.

Ishiserhe.

Ishiserhe, wa-nya-tshiserhe-taha-mukuteli-
 tshi-no-konwa-nga-vha-na-mikutu nzhelaki
 mikondeni-mitangaumani, ndi ene a tshilala
 Masindi vhusosini. ndemi yawe ndi
 Rasithum Ramabulana ane vha ri:
 mpofo-ndi-a-wedzawedza-ndi-mudgadze-
 wa-malolo-mavhi. Ndi nwana wa Masindi,
 na Ishirhasa we a vha melisa wa phedza
 nga na Tshilala mune wa thondo Dzata.
 murhuso wa Ishiserhe a wa, takalelwa
 nga ndu ya Rasithum naho e Ishirhasa.
 Thee vhusosi ha vhumbiwa vhone vho
 ri u tuwa vha di-dzulela midini
 yavho, gwa musanda vha vho'tou
 pfa nga u ambelwa. Na khotsimunene
 mu fari wa ngomailungunde vho vha
 vha tshi vho vhisela nga e.
 mata avho o dzula a tshi sedzesa
 na a linda duma na musi une'
 vha nga sumbedza thalukanyo
 yavho. Rasithum o dzula Shireluluni
 Ishirhasa a dzula Tshwime, Tshilala
 lunguda Dzata seli ha mulambo wa
 Gadabi vhubva duma kha tshikwara.
 Ishiserhe a dzuma a lugiswa
 nga kuitele kwa mahosi.

Lushaka lwa Dzata

Dzamben, Dimbanyike, Vele
mundalamo na Bale na Masindi

Ishiserhe na Rasithum na Ishirhasa
 na Tshilala.

musho wa Venda u phandakana miraru.

Tshilalaha a kha di lava u dzama zwi sa
athu u divhiwa nga vhatshu zwa uri
mativha o xa, luvhedezi lwa vha lu tshi
thoma u swikela ngevheni dza vho dzulaha
vho tivhesa nga dora la u lwa. Khotsimunene
a kha di elekanya kulugisele kwa u vhumba
khosi nntshwa, vhanwe vhatshu vha thoma
u da u ima Khotsimunene khopheni.

A tshi vha phindula nga uri "Nne ndi
Thoho-ya-ndou, yo-salaho-muvoni.
Hu u amba nga vhutungu ngauri o dzile
a tshi vhone u felwa. U thoma nga
lupu lwa Simbanyika u swika nga
lwa Tshilalaha. Muthu we a tshinya zwithu
ndi kuvhululane we a amba nga
tshimberha a ri: ndi-Thoho-ya-ndou
yo-sala-muvoni, u a zwifha u funa
u diita khosi. Itali o no di di-longa
u vha khosi. Ni ri ndi kuambele-de?"

Mavwe maphungo vha ri ha mbe
dai tshilombe tsho rumiwa uri tshi
tshine vha vhone arali ngoho khosi
yo dzama. Tsha da khosoni tsha
thoma u imba na u tshina, vha tshi
pandela ndi hone vharuni vha tshi
ri: Twi a vhonadza zwind, zwi a di sumbe-
dza uri mativha o xa.

Ndi hone ene Khotsimunene a
tshi vhidza Tshilala na Ramuzondo a ri
tuwani na iwana Ragavheli ni ye
ha Kekana ~~ni do vhunga~~
~~ni do vhunga~~ ni do vhunga
~~ni do vhunga~~ ni do vhunga
na mushonga wa u Venda Rasithun.

na Ishihasa ngauri thangu dzi kha u fara
hemafo. Ishimberha taha mukoma wa
mudi taha Khevhululane na tshone tahi
kha u shuma-vho. Rasithu na Ishihasa
vha a ramba mmbi ya uri vha mbo di
dia mudi wa Dzata Ragavheli iwana wa
Ishisevhe a si dzheniswe vuhosini ha
u vhusa rine vha malofha a vhusosi.

Ramugondo, Ragavheli na muhulwane
wa vho Ishilala na mulemba, vha dzhena
lwendoni lwa u ya ha Kekana, vha
dzula nga nda ha mudi, vha ruma
mulemba uri a vha amba a vha
swikise musanda. Mulemba a ralo
a vha amba. Kekana na vhatshu
vhave vha akhamala vha kamuka
na u vhudzisa uri vho dela mini
mahosi ayo ngeno. Ene a ri arali na
mupha kholomo ndi nga ni sevhele
zwini vha toda. Vha ri kholomo i
hone. Ndi hone a tshi ri: ~~the~~ Havha
mahosi vho da ngeno ngauri Ishisevhe
o dzama zwino thangu dzo vha vhudza
uri vha de ngeno vha vhubahe. Dwe khosi
ya ngeno ha Kekana u vhe mushonga
wa u kundledza vho Rasithu na Ishihasa
vha sa takaleli Ragavheli iwana vane.

Ndi hone Kekana a tshi vhudza vhatshu
vhave tshimberha betshi. A laedza uri
vhaeni avho vha mahosi vha alelwe
maalo a marevho khosoni hune a do
reshana navho zwa vudi. Mulemba o

vha ano di vha vhudza uri Ragavheli ndi u
 fhisa ~~nga~~ uri ~~ndi~~ ene o fuka nguvho
 ngani. Vha takuswa, vha dzudzwa zwavhudi
 kha maalo vha ~~di fasa~~ ^{vha a fhasi} mafumo avho.

Zwenegwos nga ndaalo ya khosi Kekana na
 ene mune vha mbo: "Phahang ^{kgelo} baso!
 Rungani vhaloi avha!"

Ragavheli a rungwa a lala fhasi na
 nthi. Ramugondo a rungwa nga pfumo
 kha shada a shavha. ~~avho~~.

ndi hone a tahi di khoda a ri: "Ke
 phukwana' ditshaba, ke ngwana ~~mmunya~~
 le-nthi-maxetleng". A ri ndi phungo ya
 zwitshavha, ndi iwana o vhuysa na
 nthi kha shada.

Tshilala a di khoda-vho a ri: "Ndi
 nne-tshatinya-tinyane-tshinoni-tsho
 tinya-vhulimbo, Nzhelele, ke mphaphuli-
 a-ra-letsoro-la-mothu, ngauri o phaphuli
 tshanda tsha muthu tsha wa fhasi ha
 Kekana. Ndi hone u vhumbea ha dzina la
 mphaphuli kana mphaphuli-a-vhathu. Hone
 a vho ngo tsha vhuvela Nzhelele, vho vhuysa
 nga la seli ha Luvuvhu vha dzula

Tshitavhani tsha Tshitomboni, ndi kenefho
 hunt na zwinu vha ha mphaphuli vha
 pembela vhu kona hone musi ho dzhenwa
 khosi ntokwa kha lusaka lwavho.

U dzhenwa na Dzata.

Ha ri musi Tshilala, na Ragavheli, na
 Ramugondo, vho ya u toda mushonga
 ha Kekana, khotsimurene mu fari wa
 ngomalungunde a sevhiwa uri ni no
 kona zwa-kale, nambi yo ramba shango

ho tsocha muridili, a hu fbedi madurha
marara. Ndi hone mudu u tahi mho
rithea wotha. Ha wanala uri ~~h~~ khuvine
ndi u tutshele mudu, na hone vhusiku,
ngauri masiari vha nga do vboniwa.

Duvha la kovhela, ha ri vhusiku
ha tshilata - ndilo, thundu ya loing'a
luendonu ya wela mulambo wa Dzhelele
ya livha vhu kovhela, ya da ya toka
zvitavhani zwi na pfi zwa vumbwa.

Dzata mudu i tahi dzhena, ya wana
mudu ~~wa~~ ^{wa} ^{ton} ~~h~~ borelele, we tee
dun, hu ~~si~~ ^{si} na muthu na muthiki
na mmbwa zwayo i siho.

Vha vula dzippama dzotha, na thondwana
ya musanda vha tahi phima uri
ngomailungunde yo sala. Vha si i
wane. Vha londa vha swika zwa vumbwa
vha wana gwala la fhirela phanda.
Vha londa vha ya vha ^{vha} wana Mula-
mlwane, ndi musu vha tahi mho vilinga
dzwa, uka mukalaha miliswa. Hone
ngomailungunde a vho ngo i wana.
vha toda hotha na madini, vha si
wane tshithu. Vha vhu ya vha toda
mulamboni wa Dzhelele na hone a vho
ngo wana ngomailungunde ngauri yo
vha i siho. Ndi hone u thomea ha
mivhuso miraru, nga Rasithu ho ngo
tenda uri hu nga vhuso ndu ya
Ragatheli naho e Tshivhasa, kana
Tshilala. Vho vha vha u vhangisana.
Rasithu Ramabulana a ri: Tshivhasa ndi
Randwana-i-khoroni, ndi mulisa wa

21

khelomo fhedzi. Lihhassa a ri: Rasithum ndi
 ndi fhedzi. Ishilala vhe ri: Ndi Nelunguda
 na mune wa thondo fhedzi. ndi zwoone kha
 vhatu avha vhararu, a vho ngo ^{aly} pona.
 Vho dzula nga u diana na u vhuilahana.

Vhatu vha tshi vbona zwenezwo, vha vho
 zwi amba sa murero vha ri "Shango a li
 lali ngauri Iho ho - ya - ndou o tuwa
 na ngomajlungunde yawe". Ngavhe a tshi
 shuya uri shango li dovhe li lali."
 Vha amba ngauralo ngauri a vha divhi
 uri o lovhiswa na gogo lothe le a shavha
 nalo. [Vhala u ^{gona} ha Dimbanyika]
 Hu pfi o dzhena bakoni tombo la vala]

Misole ya vhatu.

1. Mahuku.
2. Manngwe.
3. Manala.
4. Mauha.
5. Mabulana.
6. Madali.
7. Marundela.
8. Mazulu.
9. Mavhezwa.
10. Ngoma-khosi.
11. Lakata.
12. Danakule.

1. Rasithu ndi Ramabulana. Ndi ene
 Shikamuroho-fhemuwa, mudzadze-wa-
 malala-mashu, o dzula Tshirululuni.
 Hurwe u pfi mpopu ndi a wedza wedza.
 O ya a dzula ha Shikhoohohoho
 Kha Mabeisi a luhisa vathu e benefho
 A buisa dzimorbi dza u dia maiwe
 mahosi. ndi hone he dzina lawe la
 thoma u hulela na u ofhisa. A dotha
 a pfana na Mabeisi a tanga Ramahoy
 a vhalawa. Ene Rasithu a dzula Mabeisi
 Tshirululuni Shavhani ya Lunguzi.
 Nga vhuya o kudana na vathu -
 vhatshena, vha mu dzhenela a shavhela
 Nngwe-khulu. Ho fhela tshifhinga
 a vhuya nga u pfana hafu na
 vathu-vhatshena a dzula Vurha he
 a dzama hone.
2. Ha dzhena iwana wawe Ravele.
 Ene o dzula Tshirululuni nga u pfana
 na vathu - vhatshena. Nge a lutana
 na-vho o pandelwa a shavhela henengei
 Mngwe khulu sa khotsiawe a vhuja
 a dzama hone Vurha.
3. Ha dzhena Dakhana iwana wawe.
~~Ene vhusaka~~ makhado wa undu ya
 vhusili we mmeawe a bwa muugedzi
 a pfana na vhamna vhanghi vha
 ri: wa ruba si do ima na iwe ra
 pandela Dakhana ngauri ene u funa
 vhasadzi. Tind ngauri malumeawe vha
 muugedzi ndi vhasuthu vha u ruba,

a mbo di zwi lenga mbeiluni, a dzena
ndilani a ya mulani — murunduni.
Vha murundu vho ri u mu vhoua vha
zwi takalela, nako vhanwe vho timatima
na u ofha u khamusi vha nga di-itela
khombo ya u diwa.

1. Makhado u dia Davhana.

Makhado a ramba mmbi yawe ya vhalu
vhanna vhe vha mu tshutshudza u
ya murunduni ya tanga Davhana e
Nuvha. A tshi kondela ngomu vha
ramia na Ishivhase digegise muduhulu
wa Luonde. Ere o da na mmbi yawe
vha govhela mudzi. Ndi hone Davhana
a tshi taha a bva a tea a fhira
ngwekhulu a swika madzimbanombe
ndi henevho ke a waniwa nga
Mphaphuli Rainwedzi a tshi vho
ri ndi khwine u tea vhutonga
ngodzula hone. Mphaphuli Rainwedzi
a si tende a mu kwengeledza a
vhuya nae a mu dzudza mukuyuni
wa ha Tshilambuha tsini-tsini na
musanda wa mbeilwi a mu vhadhalla
zovhudi a mu nea ziliwa na
zwothe zve a fanela u newa zwo
fanelako muthu mukulu.

Davhana o dzula hone minwaha
mivhili a tshi vhadhalelwa nga
mphaphuli.

Ngavhuya mphaphuli a
mu humbela kha vathu-vhathena

ha Albasini jiroawa (jao) taini ha
thavha ya dunda. Davhana a fhata
henefho taini ha Albasini jao. Makhado
a ramba mambi ya dya ya dia vhusiku
ha vbulawa vhatshu vhanghi vha makhado
ndi hone vha tahi humela hayani hahho

Davhana a ya a dzula Luwhola
a vhusa la thungo ya Tshipheombe
Vari, madzimbarombe, Tshivhulana,
magoro na lothe u ta na mutambo wa
tavha na Luwhola. O vhusa u swika
a tahi dzama e Luwhola.

Vhava vhave ndi:

1. Masindi
2. Nesenangani
3. Musathanyoko

Vhenevha vho vhangisana, ha dhenwa
nga nesenangani we a vha a tahi pfana
na vhatshu vhatsheni.

Vupha vhusa ha mbo di dhenwa
nga makhado Thudugwane ya mudzi
Thudi - i - sinaho - vhu kwavo le mathu
e gi dhubulu la ha mathuba.

makhawa munna a magwapeng.

"Ndi phindulo ya Tshisuthu i no
pfi: "Thutukwane e motse, tshu
e sinaxo bokwabo le motse he
thaxolo la xa mathaba, makhawa
munna a magwapeng."

Ndi murole u khodivaho u no
amba vhubulu ho fanelaho
makhado e e e salaho e mune
wa mudi. Ue mudubulu wa
ha matumba. Mukomana ndi

21

tohitshu toha u nengisa vhatongani.
"Makhado ndi ene mloho-ya-Serhuld
dinewe dzina ndi Shigovhedu.

~~Makhado a thaba kholomo~~
dza vhatshu akatshona Varir

~~Makhado a namba vhatshu vha vha ya~~
~~vha vha kholomo dza vhatshu vhatshona~~
~~vhatshu dza vha vha vha vha vha~~
~~vha. Vha vha vha vha vha vha~~
~~vha vha.~~

* Udwa dza Makhado.

1. Makhado a ramba mmbi ya dia
Vhuladzi a tshi dia makhadzi wa ha
Shivhasa a no pfi Nyatema. A thuba
shango lenelo la vho lwba ene.
Nyatema ndi ene a lelaho digegise a
tshu mukololo vheva hone nga khoti-
awe Ramarumo magwba-mmeli. Makhadzi
Nyatema a vho lwba Makhado. Ndi hone
Shivhasa a si tsha pfana na Makhado. A
rola na khaladziawe we a vha e musadzi
wa makhado a vho dzewa nga munna a
no pfi Dzegere.

2. Makhado u dia Lambani.

2. Makhado a dorha a ramba inwe mmbi
ya dia ha Lambanikha shango la
Mphaphuli. A thuba kholomo unzhi.
Ndi hone vha & ha Lambani vha tshi
vha tevhele vha vha khakhedza vha
vhulaya vhatshu vhangzhi vha thubulula
dzila kholomo, ha tuwa vha si vhangzhi.

Makhado ha ngo tsha dotha a dia Lhivhase
naho ~~mphephu~~ mphephu:

3. Makhado u dia vhatshu vhatshena Vari.

Makhado a ramba monki ya thulea kholomo
dza vhatshu vhatshena a tuwa nadzo a
hena na u vha luvha. A ri vha mu rolela
shango lawe vha nanga hune vha tama.

U da ha Mangesimani Fort Edward.

Vha marodivhagi (Pasi-batji) vha swika
Fort Edward vha da ha Mphaphuli a ppana
navho vho fhata mishasha ha Ralushai
tsini na Gamba ya zwino. Rambuda a
da hone u vha luvha. Vha thelelwa 10/-
munna. Vha tuwa ya vha ima Maungani
Beuster mission, he Lhivhase a da a vha
luvha. Tshelode gothe ya newa Jameson.

A ri musi mangesimani vho tuwa
ha da vha ha Joubert. Vhone vha ri 'Ndi
mini ni tshi nea mali mangesimani?
Vha dotha vhatshu vha bvisiwa 10/-
munna ya pfi i kuvhanywe kha mahosi,
yo dala khosi i rumele khavho £100.

Vha ri: Mangesimani o kundwa Mooi River,
a vha tsha do da ni luvha rine. Twa
ima ngauralo. Makhado a dzama.

Au pfi o shumisa mushonga wa vhatshu
vhatshena nge a pfa a sa takali; zwino
a si u shumisa nga ndalo yo iwalwaho
a fhirisesa. Mushonga uyo wa mu
vhaisa wa fhelisa vhatshilo lawe Nwana
wawe Mphephu a vha khosi.

Ha ri nga tshirwe tshifhinga nduna
 dza Makhado dza ya vhuKalanga he dza
 pfa uri hu na nanga i no ri u fhonda
 muthu gulu dza mu khurha. nangoho
 Lidzwaaho na vhanwe vha ya kha nanga
 yerayo i na mishonga na zwiPhiwa zwe
 vha newa nga khosi yaoho Makhado.
 Musi vho swika, ndi hone maine a tshi
 edekanyela phamba dzawe a vha laya
 maitelo a dzo. Ari: no swika hayani
 hu fhondiwa musadzi wa lushaka lwa
 khosi vhuKuma, wa malofha mathihi
 nae.

Vha onesana na nanga yaoho vha dghena
 lwendeni lwa u vhuya hayani. Vho swika,
 la vawa lo tsha le 'tha' 'tha' 'tha'. Vhathu u15.
 vho tou 'phaa' u vho na, na u pfa zwo
 vhuYaho na vhadali. Vha hanelaka
 khosi Makhado vha ri: "Ri lwa kha
 maine vhuKuma, na zwi na phamba
 dzawe ndi dzenedzi. Hu pfi: Hu fhondiwe
 musadzi wa lushaka lwa khosi, wa malofha
 a khosi vhuKuma; hu edziwe ngae.

Hone musa hu tshi elekanywe,
 ha wanala uri musadzi a re lushaka
 na khosi ndi khaladzi a Muthoiwana
 iwana wa Matumbe. Musadzi wa u
 dzula zwa vhu di mutwaku. Wa thaha
 ndapfu, wa mato a ndalama, uyi
 mulapfu. O di tamoho nga masenga
 na tshotshwane na phale ya namana
 na di kulo lawe. A newa phamba

a di-fhonda ngayo, tshifhungu tsha
musadzi, a gwadama a sa tshenuwi-
tshithu.

Lidzawho a fhonda gulu a tatela
tshithunya a nea khosi u ri a thuntshe
uyo makhadzi. Khosi a lavhelesa mbilu
ya timatima, Vha ri ritha, ~~i do khurha~~
~~ri a goi doha~~, gulu i do khurha.
ndi one maitela a phamba y ra
shuya nayo.

ndi hone khosi Makhado a tshi sumba
tshithunya a ritha luthathi tshithunya
tshu 'thuu' ula makhadzi e fhasi e
'hwiri' malopha a imela nitha.

A mbo di fa. Khosi nga mbiti a
di-funga a (lala) fama thondwanani
u swika mbilu i tshi dorha ya
fhola a di-khathisa. Avho vhone
vho di dorha vha wana ndila ya
u ponyoka ngayo. Haya maphungo
a si lungano; ndi o ita ho.

4. Mphephu

Musi Mphephu o dzhena vuhosini a dia
Sinthumule Khotaimunene ha Manavhela, ha
vhulawa vathu vhanghi vha henefho.
Sinthumule a ya a dzula tini na Mr. Gill
he a vheva nga vathu vhatshena.
Mphephu a tshi vbona u ri vathu
vhatshena vha vhavhalla Sinthumule
a simesa u vha vhenaga.

Mr. Wolmarans kana Wolmaritz a ruma
pholisa kha Mphaphuli uri a rumo muthu
ane a mu fulufhela a de Tswane. Mphaphuli
a ruma nduna yawe Mbidi ane a pfi
Nyamita. O swika Tswane a sumbedzwa
zwithunya zwinzhi na dziganunu.

a vhudziswa ha pfi: "Mphephu u do zwi
kona naa? U do lwa na zwenzwi naa?
Nyamita a fhiordula a ri izwi ndi zikhulu
ha nga do zwi kona na zwoone ndi zwithunya
zwa Germany. A tshi takuwa Tswane a
da a dzhena ha Mphephu a ri: "une ndo
vbona nga mato, tshi re khwine ndi u
luvha. Ndo vbona zwithunya zwinzhi na
maganunu. Begwo zithu zwa swika
fhanano shango li do sukalea. Kha vha
tende u kuvha. Vhanna vho dzula
vandani vha tshi nwa halwa, vha la
nama vha ri: Dwe u a ofha, na hone
a u koni u lwa wo kalaha, na hone wo
luvha Mphaphuli wa kale wo fesa nama.
Mbidi a bva a tuwa a lala ndilani
a vuwa a dzhena khosini yawe ha
Mphaphuli a mu hanellela zve a zwi
vbona na zve Mphaphu a mu ita.

Mu si hale vha swika Vari Fort Edward.

Mbidi a dorha a vhidzwa a ya hone.

A dorha a aumbhedzwa ala mafumo a
mudwa, zwithunya. Ene o' shuyi a di-

hanelela khosi yawe na uri a si dghene

kha maphungo a Mphaphu. a di imele

kule. Mphaphuli a vhudza Rambuda uri

a ime kule na ha Tshivhase.

Ndi hone vha tshi amba na Beuster uri

a nswale lunwalo lwa uri a hunu a no

ima na Mphaphu. Tshivhase u ima na

Mphaphuli na Rambuda.

Mbidi a isa lunwalo ulwo Fort Edward

ha Piet Joubert. Vhanna vha ha Tshivhase

vha shavha kha

lwa Khwovha vha ri: Rini' a ri feli u

tonda nga hu ye iwe Mbidi. Ene a

tshimbuka a dghena Fort Edward. a vha

nea lunwalo vho' vhalu vha takala. Vha

ri Tshivhase uri ndi do kudziwa tshisikuni

vha tshi shavha ngauri a kosi u shavha.

u a luvha. Piet Joubert a da na mmbi

ya dzula Luvhulana madavha mevhi.

A dghena musanda ha Tshivhase he a

newa £500 na phulu thamu # nga

Tshivhase ha pfi a fare Mphaphu na

Rambuda arali a tshi ima nae; na hone

shango a si lawe ndi langa.

Rambuda o mona a da ha Mphaphuli

a kona u tshedzwa Nzhelele nga

Mbidi Nyamita a mu swikisa a luvha

ndi hone vha tshi ri na nga maitete

ashu muthu a luvha ha vhlawu.

Vha poa zwithunya na maganunu

ha lotha vathu vhanghi nzhelole.
 Vha fudza maduwa mararu. Vha
 sukanya shango. Mbiti a ya a rola
 Nelwamondo a mu a luvhisa. Joubert
 na maratzi kana Surray vha humela
 Fort Edward. Mphephu o vha o taha
 o shavhela vhekhalanga. Vhathu
 vha ha Mphephu a vho ngo vhu ya
 vha posa.

Nndwa ya Marhuru na Mangesimani

Hoo si kale Mangesimani a dghena
 Twane. Marhuru a taha. Vha a tevhela
 vha swika Bulugwane na u swika
 Tshitandani. Marhuru a taha a tea
 Mahebe. Vha mangesimani vha tevhela
 vha luvhisa vhe vha di kumedzela
 khavho. Vha tshi huma ndi hone
 hu tshi fhiswa mudi wa Tshitandani.
 Shango la vha la Mangesimani.
 Mphephu o vhu ya nga nndwa ya
 Mangesimani. yo phela Mphephu a
 vhesa Tshirululuni Murray kana
 Surray a tuwa na nduna dza
 Mphephu u yo rola vhasadzi vhave
 vhekhalanga; vha vhu ya navho
 Tshirululuni. Vhafunzi na vhatu vha
 vhlalela vha Mphephu a siho ndi
 musi shango lo lala gwino vhasadzi
 vhashu vha sukiswa mavu, vha
 huala tshaukonda. ~~na konot~~
 Vhafunzi vha ri ndi ene o vhu lahisa
 mazheve na vhatu vhashu.

Mu... ..
 isa
 a

Mbulakeni George

Mbulakeni George n... ..
 tuwa kha Rasithuu. Mbulakeni o
 dzhena bhikolo Elin. Ene u pfana na
 maitele a vhatuv vhatshena.

Naho gwirwe gwirzhi zwa vhatshena
 a sa gwi talukanyi, hone u na ndirho
 i phiraho ya mahosi a kale. Ho dzama
 Khotsiawe Mphophu nga 1924, ene a dzhena
 vuhosini nga maitele a vhatuv vhatshena
 Muvhoso wo mu thusa nga maanda nga
 u bwa mugero wa u sheledza masimuv
 ngauri ndi shango omelelako li sa
 vhatuv vhatshena. Vhatuv vha kona
 u tarha miraho, goroi, mirambo na
 gwirwe gwirwe vha funa u tarha.

Hu na muclimisi a firizaho vhatuv u
 shumisa dzimbeu nga pfonelo yadzo.
 Hu na gwikolo kha shango lawe.
 Bhikolo taha Berlin tahi re kharoni
 ya mudi wawe, tahi vhatshelwa nga
 Muvhoso. tahi takedza ho ndi u khosi
 lei i a tshimbila gwirhidzoni zwa
 manwe mahosi u funa u brelela
 phanda na maitele maswa. U takela
 vhaeni vhothe vhaema na vhatshena.
 U a thelesa na u funa u pfa na u
 tivha. U a divha vhatuv.

1. ~~ka~~ vhatu vhanghi nga vhatu vha
ramakanga. mishasha ya tokolova ya wela
murara.

2. Mmbi ya vhubili ya Tshivhase.

Mdwa ya Tshilala yo dia Lunungwi ya
shakulwa. Yo vha i tshi dia Vele Rambuda.
Musu yo kundwa, Tshivhase a ramba mmbi
ya dia Ramukumba' Vhubili. Ramukumba'
ndi nwana wa Tshilala. Ori u diwa a
wetshele Dzingahe a dzula Gokolo. He a
lushe khotiawe Tshilala. O dzula henefho
u swika matimba a tshi xa. Vhubili
he a pandelwa hone ha lengwa tshikhokhoka
nga Tshivhase Ramarumo.

Tshilala.

21

Tshilala ndi nwana wa Tshisevhe. O vha o newa u mushumo wa nndwa — swiro zwa nndwani na thondo. Mmea Tshilala ~~ndi~~ wa ha Mulima, Mulima lefela. Musi Ramakulana ~~o shanda~~ keba Ragavheli na na Tshivhase vho shandukela Ragavheli, Tshilala o vha o di sala o ima nae. Tshisevhe o ri u dzama, Tshilala na Ramugondo vha tuwa na mukololo Ragavheli u yo toda mushonga uri a kone u vhuya a tshi longwa vhusosini ha khosiawe. Ho ri vha tsee vho gonya ha Kekana zwirai zwa sala zwa dia nghelele. Vho swika ha Kekana vha swielelwa khosoni he vha ambiwa. Kekana o pfa uri vho da khae a tshenuwa a vhudzisesa tshidela, vho ~~vha~~ munna wa a vha fheletshatza wa mulamba a amba a ri: Arali nampha tshithu ndi nga ni vhudza zwa vha dela. A vha ri: ri u fha kholomo. ~~keba~~ ndi hone a tshi avha mahosi vha da u vhalaha iwe uri vha wane mushonga wa u longa Ragavheli vhusosini. Ragavheli ndi ula mutuku khavho. Vdi musu khosi Kekana a tshi pfa na vhatshu vhave uri vha vhalake vhaeni vho dako. Vha vha alela maalo a marvho khosoni. Vha vha resha. Hone khathi fhedzi vha vha dzhona nga mafumo ndi nga dzitsanga. Ragavheli a rungwa a fela henefho. Ramugondo a rungwa kha shada, a shava na pfumo. A di khoda a ri: Ke phukwana litshaba, keiwana mmuya le nthe marxetleng."

Tshilala a si u doka tanga, a phapha
tshanga tsha mwenwe tsha uela fhasi.
A tahi di khoda a si: "Ndi nre
tshatinga-tinyane, tshinoni-tsho-
tinga-vhulimbo nghelele. Ndi Mphaphuli
a Raletsoro-la-motho." Kana Mphaphuli
a Raletsoro la motho."

U tuwa ha Kekana vha ima
seli ha Leruvhu tshitomboni ha Mhubana.
Ndi hone he NemaKanga musa vho shakula
tshihase, a ya a amba na tshilala
a ri: vhuyanu ngeno, rine si do ri
kutela. Huufha Ragawheli o no di sala
ha Kekana, zwinu ni nga si kane u imela
voda lawe. Na hone arali ni tahi
vhulela nghelela Ramabulana u do
ni vhulaya. Ndi khwine ni vhuze
ngeno kha rine. Tshilala a tenda a
da Mbilwane he a dzula tshifhinga
tsha makole mavhili. NemaKanga a ri:
ndi khwine u da Mbilwane hu re
tsini. Tshilala a tenda a dovha a
amba a ri: Hu no dina nga mavu
matwa, na phedza maphe mukhaha
u do nukha musudzungwane. Ndi
hone NemaKanga a tahi: Phedza nga
dzi sale tshitomboni u ri ^{avhidi} ~~maphe~~
lwadzo lu do tou diswa ngeno.
Dzinwe phedza dzi nga da zwadzo.
Nangoho vha tenda u da Mbilwane
Mbilwane ha sala mufumakadzi.
Hu songo phela tshifhinga NemaKanga
a dovha a tokusela Gadabi he ha
vho vha hone musanda wa Mbilwi.

K44/2

Miluwani ha sala ruwana wawe wa tanzhe
Machiphahula.

I. Mmbi ya u thoma ya Tshilala.

ndi hone Tshilala a tahi ramba mmbi ya
u dia Vele Rambuda e Lunungwi. Ha pfi
ya kunda Lunungwi i mbeo di fhirela
Shiphidi i ~~phile~~ pfuluse tshihase a vhuete
Vhulandzi - he a lva hone. Vho swika vha
tanga mudi wa Lunungwi, hone vha shakuba
vha shavhela murahu ha ~~vhuete~~ vhuete
nduna ya Tshilala a no pfi mbonisi.
Vha vhuya hayani vho kundwa u ita
zwe vha elelwa u zwi ita.

Mufurha wa Tshilala na Hemakanga.

Mufurha wo korwako kha tembo wo
vha wo vhuwa pfamoni vho u shela
nga nungu dza vhu lungu vha tahi u
ra vhe vhavhili. Ha xa Hemakanga
ndi zwoone. Ha xa khosi Tshilala Hemakanga
u do ba dzila nungu ndi dzawe u dzi
vhea thungo dzi do lungshedzwa dza
vha nthu dza u ambadza vha muta
wawe. Madindi a mufurha uyo ndi matemu
na lithihi. ~~Koroko~~ Mufurha u hone na
namusi u kha mutsheto wa Mbidi mudakala
wa Hemakanga. Kha murwali ndi makhulu-
kuku. Ane' a ya Mbidi musanda u do
u wana hene fho munangoni wa undu
ya Mbidi. Wa khroni mufurha na
zwoone wo vha hone, hone ~~vhuete~~ wo
vha wo vhadwa kha thanda yo
korwako wa madindi a 24. Uyu wo vha

Sho... lala tohifhinga. Makhosi a i...
mar... ndi, Tahirulubani Rasithu Ramabula
Phiphadi, Kaluswillo tohivhase Ramarumo,
Iveni, ndi Tshilala Mphaphuli a sa letoro-
la-motho. Mivhusa miraru ya mba vha
yone ya maanda. Vhukovhela ha vhusa
Ramabulana, devhula na vhekati ha
Venda ha vhusa Tshivhase, vhuba-dwaha
na tohiphembe ha vhusa Mphaphuli.

Vhuvhi ha Matshifhahula

Ho fhela minwaha Matshifhahula a
re tanghe la Tshilala a bwa dindi vhusiku
khoroni ya misanda Iveni o da na vhasadzi
vhawe. A fukedza mbudzi nga mavu ha
sala thoho na dzinanga dzayo. Mbudzi
yo vha yo fa, Iveni uho fhedza u i
fukedzela nga mavu na sika tshilala.
Vhasadzi vha Matshifhahula vha lila
vha ri: "Yauwee! Yauwee! Yauwee, nne
ri dzheni-fhi? Magwale washu o lovha
nne ri tshinyala ri tohi sja-fhi? Magwale
washu o dzama!"

~~Tshilala~~ Tshilala Hari vhusiku, vhasadzi
vha khosi vhe vha fja tshilala, vha bwa
vha tohi ri vha telele vha wana e
Matshifhahula na vhasadzi vhawe.
Vha fja na ene Matshifhahula a tohi bula
nga mulomo wawe a tohi ri humpha
ho no kalahiwa, "ni mba fheenu uri
une ndi dzheni-ha." ~~Ho tohi tshilala~~
vhala vhasadzi vha khosi vha humela
murahu vha vhandalala na mitcheto.
O fhedza a tuwa, na vhone iha dzheni

dzinduni vha lala. Lo taha nga matsheloni,
vhatshu vha tahi da khosoni vha kanuka
vha tahi vhone thoho ya mbudzi ye mitemba
wa fukedzelwa ngomu mavuni. Vhatshu
vha zwi tou sudzengana. Vha buela
khoroni u vhone.

Hone vhasadzi vha musanda
vha vhudza Tshipengwe Nyamulalama
a-re-vha-ri-u-lalama-ndi-ha-va-
matongoni, khaladzi a khosi Tshilala uri
ndi Matshifhahula a ro mu vhone u ri
khosi nga a dzame a dzhene ene,
vhasadzi vhave vho ita tshililo vhuiku.
Tshipengwe Nyamulalama a vhudza khosi
maphungo a iwana wawe. Khosi a tahi
zwi pfa a ri "Mutukana u nonthumedzela
lufu, vhu-khosi ha nga vhu wani". Vhu do
waniwa nga a songo vhu fenela, Mutshinyali.
A rola lunanga lwa tshitungulo lwe
phofu a nea Ratsibi. ndi lunanga lwe
a shuma ngalwo zwirani vha tshel ngei
Nzhelele.

U dzama ha Tshilala.

Matixo o'xa Matshifhahula a mbo di-lunga
vhu-khosi a tahi pfa na vhe a tshutshudzana
navho. A pandela Madadzhe a re murathu wa
zandu ya vhuraru. Madadzhe a shavhela ha
mmeawe Tshififi. Matshifhahula a tshela
na mmbi yawe a dia Tshififi. Vha shakulwa
vha vhu-lawa vhatshu vhanghi. Nduna ya
Matshifhahula Tshibidamanana a
vhu-lawa Matshifhahula a pfulwa kha
tahirumbi nga musevhe wa ngovhe, a

zama wa ita haindu. Vha Tshififi vha
dya ha dia Dzungabe vha vbulaya vtho
vhanghi. Vha thuba kholomo wphi dga
Tshilala a dzamako dga a liwa benngli
Tshififi. Vha Makhifhahula vha
vbulaya tshithashamuhorwana nduna
ya Madadzhe.

Ndi hone Makhifhahula
a tshi ruma vhadinda vhowe uri
vha yo ramba Malema (vha ksigadi),
vha da vha swika Tshififi. Vha ha
Madadzhe vha bva vho fara vbulungu
ha denga vha vhu sumbedza malema
vha ri: "Ri thusemi ndi rine vha ha
Tshohela mune weshu a dzama Tzino
Makhifhahula a se' muduhulu wa
vhafanadi vho mpwatsihlongo vha
ha Mashau u funa u di ita khesi, rine
vhan' ri hone. Vha fana uri vha ite
Mabina aharitardanga lihulu vha
vhang' vhathe vha ha Makhifhahula
uri vha vghone vha keti uri vha
kone a ita zivota zwa
tshimberha tsha u vbulaha Makhifhahula

Ndi hone vha tshi ruma muthu ha
Makhifhahula vha ri: wo ri ramba,
zwina ro da - ha, vhathe vha u nga
vha bule ri yo tanga Madadzhe. Makhifhahula
a takala nga maanda a ramba vhathe
vhowe u ri vha thuse na malema.
Ndi hone vha tshi sendela Tshififi
vhe danga lihulu vhe 'kerukeri', vha
ha Makhifhahula vha fpi vha ime

vhukati ha denga vha ore tshiors. musi vho dzhena vhukati a rerelelako zwiiso a ri o no fhedza a ri: "hlabang ha fetseng". Vhala vhatu vha ha Matchiphakula ndi u vilingedzwa vha rungwa ya tou vha mitumbu, malofha a tou vha vhungabe-gabe. Ha shavha muthihi we a ponyoka-vho. Onoyo a da ha Matchiphakula a ri vhatu vho fhela vho vhulawa nga malema. Matchiphakula a tshi zwi pfa a nanga a wela Mutshindudi ~~hant~~ a welela ha Shirhasa.

Malema a rola Madadzhe tshipifi a mu longa dveni u ri a vhe ene khosi. Vha tshi tuwa vha nwa thakha nghu vha swoga vha tuwa nayo. Luimbo lwa musi we malema vha humela hayani lu divhiwa nga vhana vhothe vha shango la Venda namusi lu pfi:-

Dwe nkuku-wee!

Shinoni tsha nkuku,

Kholomo dji a tuwa!

Shinoni tsha nkuku,

Dji tuwa na vha fhis?

Shinoni tsha nkuku,

Dji tuwa na malema!

Shinoni tsha nkuku,

Malema madya-vhathu!

Shinoni tsha nkuku.

Malema o vhelaha vhatu nga tshitshu tshihulu Mbilwi. Ndi hone shango li tshi sala li tshi luha Madadzhe.

II. Madadzhe.

Madadzhe o vha o naka tshiphatuwa tshawe.
Musi a tshi dzula kha khuleni vha
mu khoda vha mu renda zwe a vhuya
a di hangwa. Vhathu vha kha vhatamuni
vhawe na kha vha fumakadzi vhawe haho
o mu fanelaho.

Vhane vha ri "U hone musadzi wa u
naka. Hoyo ndi ene o fanelaho khosi
Madadzhe. U Dzananwa ndi nwana
wa Matumba, munna wawe ndi Ntshakhuma
Madzivhandila. U tshel mutukhu u na
nwana muthihi. A tshi pfa vha tshi
mu tshitshudza, a tendela. A amba
a ri: "Nne ndi wa ha tshela. Ntshakhuma
ndi mudau. Uyo musadzi ri nga si
mu dzhie naa? Vha phindula vha ri:
nga ri ye ri vhuje nae matshelo.

~~Mudau~~ Khwali dzi tshi
lila vha vawa vhatendo na ene
Madadzhe vha dzhena ndilani ya u
ya Dzananwa. Vha swika nangoho
henepho Dzananwa. Vha newa mahalwa
na zwiliwa. Ntshakhuma o vha disela
halwa na zwiliwa a sa divhi tshikwekwe
tsho rewa ho kha musadzi wawe.

Vha ri: musadzi uyu nga a farele
khosi lushika na zwiliwa.

Ba fofi ri a tuwa na iwe a hana a
ri: huufha e na munna wawe?

A kombetshedzwa u famisa khosi, a
tenda. A dovha a ri: nga vha tuwe
u do tshela nga linwe duvha.

vhasadzana vha tshel vho dzula na
vhaeni, a mona madzuluni o no rola
tshipida tsha mukoloni wa Ratsibi. a
di-wisela fhasi a mbulumbuwa a boe
na mahiko a tsvha mukosi a ri: na
mmbuela! na mmbuela! Musadzi wawe
a gidima a ya fhala munangoni a
losha a ri ndi mini vha sa bvi vha
vhona zwiine vhamusanda vha ita!

Vha tshi buela fhala, ene a ri: naa
izwi, tshel nda tsvha mukosi ndo mu
fara! O mponyoka o shavha. Vhala
vhadinda vha tshi vhona matope na
mahiko na tshipida tsha mukoloni wa
Ratsibi vha fhima uri zwi ambivako
ndi zwone. Ndi hone vha tshi tuwe
na tshipida u yo sumbedza Ramarumo
e Phiphidi. O pfa zwi vhadinda vha amba
a vhona na tshipida a vhona zwi zwone.

tshipida vdi tshiligane.

A amba a ri: "Tshi do vha isala
nga mutshingalo, tshi do enda tsho
hwala dikulo la musadzi watshe."

nga tshifhunga itsho Ravhura o vha
e tshaulu. Ratsibi a shavhela vhudimbilu
vha lima a se athu u kaniwe vha
pfala. Vha shavha ~~shavha~~ vha
tshi ri vha ya Mbeunda, vha tshi da
tshakhuwazi ngauri ho vha hu tshifhunga
tsha mukumbi, vha humbela madi, vha
tshi wana tsheluni cina khosoni henepho.
Ene a ri: ndani hayani ni yo nwa mukumbi.
Vha mu ditha zwiuri ndi narana wa Ramarumo,
vha kwetdzana uri vha songo mu ponyokisi, ndi

Mus harho wa Vhangoni.

Musini ya Ravele a tshi dzhena tshirululuni,
 Luwongo mukhese Ramarumo, a tshi vhusa
 mukumbani. Ratsibi a tshi vhusa Iveni
 ha swika mmbi ya Vhangoni ya swi ka
 vhusiku tshififi vha fara muwe musadzi
 a no pfi diwampalo vha ri: "si khomlise
 umzini we nkosi." A da a vha sumbedza
 Nakanga. Vha dzula tereho vha lwisa
 vhatu vhe tereho. Vha thavha khelomo
 dzaphathu vha tshi la. Vha dzula vha
 ita tshifinga vha tshi mona na shango.
 Ma hosi a tshilela dzithavhani vha
 didzumba.

Hari nga tshinwe tshifinga ha mloqika
 mmbi ya maswazi ya dia Vhala
 Vhangoni. Vhangoni vha shakula
 maswazi vha vha pandamedza vha
 si tsha huma ha mlo vha u ya
 tshothe Venda la dovha la lala.

Makhedo a tshi vhusa tshirululuni
 Mukhese a tshi vhusa Mukumbani,
 Ratsibi a tshi vhusa Iveni, ha
 mlo ri Mukhese khosi ya ha
 tshivasa a dia Ratsibi, a vhusa
 muthu muthiki wa munna Manini.
 Ratsibi a tshi zwi pfa a ri Onoyo
 muthu nga a pfi: Mutshimba-we-toke.
 Onoyu o faho ndi mu ira lenelo.

Ratsibi a ruma tshiholi kha
 Vhangoni vha ha Manukuse. Vha
 da ~~ha~~ mmbi khulu ya govha-ishani

Ndi benepho hu re na Gamba ga Makhuwa
zwo. Vha swikiana kha munda.

Rakabi a ri: gonyani narko ni vha
sumbedze Phiphidi. Vha mu wana
Mukhesa ~~was~~ Luwongo vha mu fara
vha vhuwaha vhatshu fhedzi. Ene a
vha na muthu a mu lindako.

Vhatshukhudza shango, vha tshi
thuba kholomo u swika na ngei
Vhukalanga. Vha dovha vha humela
Phiphidi he vha phata mushasha
hone. Muthu a tshi swika Phiphidi hu na
phala hure ~~was~~ he 'ngindi-ngindi'

hu pfi Tshilohedzi kana Tsharhalohedzi
Nga Linwe duvha Mukhesa Ramarumo
a humbela kha mulindi wawe a ri: a
mu tshidze. Mulindi wawe a ri u do mple
mini arali nda u nengisa. Ene a ri ndi
do u vhuwanga vhu-tshena ha thangume
A mu nea. Ha ri vhusaku vha kha
di-tshesa, mulindi wawe a ri:

"Umabasa u thi u sa phameja phandl
Vhahulwane vha ri: 'Halo! Kuqungiyi.'
Nga tshivenda pufi tshihosa u ri
ndi funa u buela nda. Ha pfi,
Hu nani? zwo luga.

A bva khosi Ramarumo he phela
tshiphinga. Mulindi a amba a ri:
Umuthu u bayekife!

Musuthu o shesha! Vha tshi gidima
u phalala a vha sumbedzela thungo
i si gone. Vha toda, vha sivhone he
a dzhena ngaho. A tshimbila a
swika tshiphahoni he a wana vhatshu

Ha ri, vha tshi huma, ha lewa vha ha Mutshá
vha ri ri toda u vhona khosi i no pfi yo
nakesa. Ri funa u vhona Madadghe a no
pfi o nakesa. Vho mu kutelaho vha hana
vha ri: u vhonwa mini? Vha tshi ralo no
Ralulimi ndi u buisa ^{musevha} ndi u posa vhalá
vhatshu. mukosi wa mbo lila. Vhalá vho vha
ndi u pfula Madadghe nga musevha, a
mbo di gwadama rawo.

Vhanna vha tshi vhona uri kholomo
kheulu yo kundelewa vha bvula malungu
avho vha ya u ri vha fe nae.

Ha lwiwa, vha di rendeledza henefho.
Ndi musí vha tshi rumela muthu tshitungulu
u ri Madadghe o kundelewa. Nyamulanalwa
a vha fha mudahi a ri: "Iyani ni mu
milise tshivhisi itali o ri kolela o ri ita
vhakalanga. Vha vhuva vha mu milisa
sa zwe vha vhudzwa. Di tshi tsha vha
si tsha wana na mutumber wawe.

Vha u ngalangalisa vhafuri vha dzinanda
Ratibi o ri u vhona u ri Madadghe
o pfulwa a nenga na Tshivhase khosi
a Mbidi vha wela duvuvhu nga la
vhuredzana vha ya tshitomboni. Vha
vuwa vha welela Maniini vha da vha
awela mutamvuni henefho. Vha takuwa
vha tshi swika boyani vha wana
Maalazwanda khaladzi ya Madadghe
o halipha a tshi vhaloi avha ho
vhuelwa vhasadzi vho tatehilela khaladzi
anga o fa! U nga o vha e mufumakadzi wa
Tshivhase a rumela vhadinda khae u ri
a vhalake vhatshu avha zwenzwinso.

Ratsibi ndi u renge na tshivhase wawe,
 vha ya vha dzheni ha duwimbi.
 Tso fofala, Ramarumo a sumela vhatu.
~~MAA~~ Ratsibi ~~MAA~~ taha vha fhirela tshaulu.
 Vha dzheni kha kudi ku dzulachomakhala
 wa tshivhase u ri vha do kona u ambisa
 musanda vho no wana zwiwiwa. Vho no la
 zwiwiwa vha ri vhatu vho edela vhone
 vha vuwa vha dzheni dakani la
 mulambo wa Mutsheke. Vhatu vha
 vha uyo mudi vha tangisa vhusiku
 vha vhuwana vhothe ha mho ponyoka
 vha shavha. Ndi vhothe vhe vhothe
 vhe vha tshila. Ndi murovhi na
 Mamphulo vho tshilaho hu tshi lova
 wa Masiwane tshaulu.

Ratsibi na tshivhase vha ya kha
 Ralinala khosi ya Makonde vha ri:
 ri dzumbe murwathorhela?

Ralinala a vha dzumbe. Vha dzula
 Mubvumoni vha lima vha vhibvisa
 mavhele manzhi. Ralinala ndi Matcheka
 ndi mwana wa Ramarumo. Vha kana,
 Ralinala a ri u rola maiwe vha
 tendela. Vha lima hafu, kutavula
 mavhele a tshi rumbuwa, ha swika
 vhadinda vha Ramarumo. He fi
 ni mu vhudze, a sa fara muloi ugu
 a vhuwaya u do miliswa.

Ralinala a swilela vhaeni nduni
 yawe a vhudza vhasidzana u ri
 vha vha nee zwiwiwa. Hov vha ho
 suta mvula. Ralinala a ri zwi

vhawe vha tshi tshila nga madi. Ha fa
vhatu vhanghi nga ndala.

Vha elekanya fhethe ho vhipha ho ha
u fhata. Ndi hone vha tshi ya Mukumbani
Luaname. — vhudzumbononi. wa dzhena
hone wo sunguhela. Ramarumo a dzula
hone u musanda wawe. U vhusa a dzama.

Ramarumo a dzama, ha dzhena
nwana wawe digegise ane mmeawe
o vha musadzi wa Madadzhe uha we a sala
Dzananwa. Mmea digegise o vha a tshi
fpi Nyamutshesuwana nwananyana wa
Rats hitanga. Ho ngo vha na nwana kha
Madadzhe o tshilako. Ratsibi o vhusa
a dzama. Ha dzhena Rainwedzi. Ene a
pofana na digegise nga maanda. Vha ita
vha tshi dallani mahayani avho. Vho
vha vhe vhatu vhatihhi. Zwo naka.
Nga tshiphinga itshi tshulubuni ho
vha hu tshi vhusa Makhado nwana
wa tshikamuroho mpopu.

Rainwedzi o vha e khosi ya miswadwo
a funako u takala. Vhuuya a bvisa
tshisiku tshihulu tsha marhele.
a longa mutavha muthihis wa tshikona
wa tshina u nga ngomu.

Nelwamondo na Rainwedzi.

Nelwamondo Mapkophe nwana wa
Khwashaba ane a vha khosi a
stemere, o vha o duwela u dala Iveni.
Dirwe duwa o dala. Rainwedzi a ri:
Vhamusanda! vho no vhone tshisiku

Rainwedzi
ndi ngolo
wa nyanghe

tshanga kha ri ye ndi vha tandudza.
 A dzhena Rainwedzi na vhenamelo, Maphopha
 a dzhena-vho. Zwenezwa Rainwedzi a mbo
 'kwelele' 'kwelele' e nnda e dghiti!
 maphophe e ngomu a mbo bvisa vhula
 vhenamelo a ri: "Namusi ndo bwa
 mushonga muhulu wa thavha".
 Lwamondo ndi vho do soko u dzhena
 thavha. Ndi vho do bwa na nnyi?
 Maphophe iwana wa Khvesheba-a-vhu-
 nyai, phidu-ivana-a-cirhakhala,
 mulauli-a-mashada a cinasha.

1. Non n ya biza InasKumi

Ndwa ya ^{II} Ratsibi
 Ratsibi a ramba vhahamashan
 na Tshivhulani a dia Shikweta ha
 vhulawa mushathame iwana wa
 Tshivhase. Ha vhulawa vhatu
 vhanghi-Vha phirela phanda vha
 dzhena dzeni. Ratsibi a phata Muumoni.
 Ramarumo a ramba mombi ya dia.
 A ramba mombi ya dia Shipwarapwara
 ha vhulawa mambe iwana wa
 Tshivhase. Shanga la dorla la vhelela la vha
 la ha mphaphuli.

III mombi ya Ratsibi

Ramarumo u dia Ratsibi.

mombi ya Ramarumo ya da dzeni ya
 dzhena nga khoro. Ha pfuliwa
 Neohupuli nga misewe muthili.
 vha shavha vha tuwa. nga mathele
 Ramarumo a takwa Shiphidi a da
 a thikha thomboni dza vhuwa

21

misevhe nga kule, na mahabwa amikasho
a u do nwiwa musu vha tshi dzhena
Jweni. Rasinagana iwana wa
vhuhosi a ri; mulovha ro huma khoroni.

Namusu ri yo dzhena pfamoni ya
Ratsibi. Ndi musu vha tshi takwa vha
livha musanda. Ramarumo o lindela u
pfa u ri vha ngomu pfamoni dza Ratsibi
a kone u do takwa na habwa hawe
ha mikasho. Rasinagana a mbo dzhena
nga vuhali naho misevhe i tshi vha
thathela kule. Hari musu o no dzhena
nga khoroni a pfi nga musevhe "nziriri"
a mbo dala fhasi nawo a gwadama
a onyolowa muthannga a mbo mu vha
nga tshusa — pfumo a mbo di fhelela.
Vho shavhaho vha tshi vhudza Ramarumo
e thomboni dza Vhuwamisvhe, o
lindela u pfa u dzhena havo, na u
sumiwa uri gothe zwo kunyelela,
nga vha de u longa khosi; a pfa vha
tshi ri vhatu vho levha. Rasinagana
na ene o vbulawa - vho!

Ramarumo a ima a imba: "Shihungu vhu
tsho lila manzi esala" a mbo di vhubla
Phiphidi na vhatu vhave vhe vha sala
nae.

Ma phungo manwe a Ramwedzi

Ramwedzi ngolo — Ramwedzi - muswa -
muda - na - zwawo. O vha e na vharwa
vha vili vha unda khulwane vhothe.
Shikalange wa Nyatshikalanga na
murathu Makwarela wa Matshiketsheke.
Liwu dawa a vhidza Shikalange a da.

a amba nae a ri: naa u a zwi vhonam-
 murathu wau Makwabela u a di- vkhumbi
 u funa u di-ita khosi une ndi tahi dofa.
 zwiwo Shikalange a si taha takalela
 murathu. Nga muine musi a vhidza murathu
 makwabela wa matheketeke wa singo wa
 vuvha a ri naa vkhosi vhu nga vha
 ha Shikalange wa mme wa murathu fhedi
 wa kwinda?

~~Makwabela~~ Makwabela a ri: une ndi nga
 si vhusiwe nga wa mme wa kwinda.
 Ha ri Shikalange e Shififi, Makwabela
 e Shipwarapwara vha vhidza vhothe.
 Makwabela a pfi ene a swike vkhosibhu
 fhedi. Shikalange a da ^{matheketeke} ~~khosi~~
 Makwabela a dzhena khosi Rainwedzi
 a sola nae. Masari Shikalange a
 dzhenako. Rainwedzi a ^{mu} ~~dzhenako~~ dzhenako
~~Shikalange~~ Shikalange tshirunduni tshikomboni
 Shikalange a da a dzula.
 Ndi hone khosi a tahi amba na ^{Shikalange} ~~Shikalange~~
 nga u tou sola Makwabela. Shikalange
 a ri: me ndi mme. A humu muine.
 Ndi hone khosi a tahi ri:

"Ri kumedza Iwe tshirunduni, Ravhuti
 ha mbenga - vhutshedza - milomo."

U zwi pfa nga wothe.
 Makwabela a tahi ri kwata tshirunduni
 Shikalange a ri nae. A mu pandamaza
 a ~~mu~~ si mu wane. A ya u mu dia
 a si mu ite tshithu a kundwa ngauri
 na ene makwabela o vha e na vhatuka
 vkhakhi vha bwako.

Makwarela o vhusa, ha Bhirhase hu tshi:
 uhusa Ramaremise we a vha o dyee
 muthekwa khaladzi a Makwarela; ngoi
 tshirululuni hu tshi vhusa Mphephu iwana
 wa Makhado wa Revele Mpofu. ~~Li khaladzi~~
 o ramba mme uzhi a tshi lwa'na
 murathu Makwarela. Nga vhuya
 o do lwala a fa Raiwedzi' a tsee
 hone. Raiwedzi' o vha ene we a
 tanganedza vha funzi vha Berlin Mission
 hone ha ngo vha na maano a u
 rumela vhana pfunzeni. Na digegise
 ha ngo rumela vhana pfunzeni.
 Vho vhusa vha dzama.

Raiwedzi' o dzama ha dzhena
 Makwarela we a vhusa misini ya musu
 Mphephu a tshi vhusa tshirululuni a do
 lutana na Muvhuso wa vhatshu vhatshena
 Mphephu vha maunzopa.

Hori u dzama Makhado ha lenga
 Malise wa nwaaphunga tshirululuni.
 Mphephu na Sinthumule vha na
 kutame vha mu dia a taha a
 a shavhela Malimucha. Vha mu
 tevhele Malimucha a taha a ya
 kha vhatshu vhatshena a hanyela hone.

Mphephu a dia Sinthumule
 a vuhleha vhatshu vhaunzhi vha
 tshi lwela zwa mita yawho. Vha lwela
 musadzi wa khotei wa lushaka lwa
 ha Ramokgopa iwana wa Rasiaka.

Sinthumule a shavhela kha vhatshu
 vhatshena vhe Mailas kop na ha Cokeley.
 Vhatshu vhatshena vho dia Mphephu, a

shakela Nzhelele. Vhathu vhatsheni
 vha chudya Mbidi wa ka Mahoseli
 uri va vhone zwithunya.
 Ene musi o swika o sumbedzwa
 zwithu zwithu zwa ulwa ngazwa.
 Ha fpi Mbidi na Mahoseli vha do
 ima na mphephu naa?
 Mbidi a vha landulela. A vhuya
 Rayani. A vhudza Mahosi uri vha si
 dzhene kha mafungo a mphephu.
 Na tshivhase a vha kule.
 ngoko vho di-ingela thungo.
 Vha marosi vha gi vho da na
 Joubert vha pfana na Mahosi.
 Vha do vha vha fhire vha ya
 Nzhelele vha vhuwala vhatshu
 vhanzhi vho fhire nga makumbani.
 he vha neva £500. Nzhelele vha
 tra madwhe mararu fhedzi.
 Mphephu o shvhele vhuwalanga.
 O vhuya o no pfana na mangesimane
 nga na dya. Ma digesimane vha wa
 na vha (Geostrekker) vhatsheni vho
 ranga ho. Vha aika kwane, Polokwane
 na tshitandani. na madzimbabombi,
 na mahebe vha tshi humela
 murahu vha vhisisa mudi wa
 tshitandani. Vha tshi da Polokwane
 Mphephu a humbele Bulala uri
 a vhuwala Sintshumule. Vhafunzi
 vha mu humbelela uri ka vhuwala
 ndi muthu wa pfungo. Shango ndi
 la Thovhele. A lita hwa.

Maithuru

Makwarela na Ramaremisa vha vhusa vha tshi ppana na milayo wa murhuso wa vhatshu vhatshena. Ramaremisa o vha a tshi takalela vhafumpi vhe khosiawe a vha tlanganedza. O tou khakhiswa fhedzi nga mashango a vhafumpi a si tsha vha wa u ppana navho.

Makwarela ene o ppana navho. O takalela murhuso wa vhatshu vhatshena. Makwarela o fhata tshikolo tshihulu a tshi itela vhana vha shango lawe. O badelela pfunzo ya vhana vha shango lawe. Tshikolo tshawe vhadededzi ho badela ene mune u swika a tshi dzama. Vhatendi vha kereke dzotha o vha takalela ha ngo vha shumisa zwa madzunde awe o vha shumisa zwi re zwa pfunzo fhedzi. Ene o dzama nga 1926.

Ha dzhena nwana wawe Phaswana Mphaphuli. a vhusako zaino.

Mzhelele hu vhusa Mbulaheni George. Ha tshivhase hu vhusa Ratsimphi. Tshivhase Ratsimphi ha athu u funa pfunzo. Ha na tshikolo tshawe tshi re tshawe. Mbulaheni na ene kana tshikolo tshawe vhukuma.

Phaswana o dovha a fhata tshikolo u hudza tsho khosiawe a fhata o boisa tshede dzawe vhukuma. O fhata tshikolo nga £400 i bravo khedzini yawe. Phaswana u na vhana vha funzwa vha fumi na vhatanu na

na muthibi:

Mahosi-kale :- Luwhimbi' Vhubra-dwaha.

Mahosi a Dzata: Vhukoshela.

Vhukalanga: 1. Mambo

Dzata 2. Dimhanyika Dyamben Vele.

3. Masindi.

4. Tshisevhe.

Muvhuso-Miraru:

1. Rasithu Ramabulana 1. Paluswielotshidax 1. Tshilala

2. Raxle Mpopu 2. ^{Swahungo} Ramatuma 2. Rataeki

3. Makhado 3. ^{Likhose} Lige gise 3. Raxwedzi ngob

4. Mphaphu 4. Ramaremisa 4. Makwarela

5. Mbulaheni 5. Ratsimpfi 5. Phawana

Arali Ragavheli nwana wa Tshisevhe
a dzhene vhukosi ngei Dzata nzhelile,
o vha a tohi do tshelwa nga Ravhura'.

Ulu lusaka lwo phelelwa tshothe nga
vhukosi ha Dzata, sa Luwhimbi o
fhelelwa nga ha Vhubra-dwaha.

Muvhuso-Miraru ndi yone yo khwathaho

Venda: Muvhuso wa Ramabulana.

Muvhuso wa Tshihase,

Muvhuso wa Mphaphuli.

Tsumbedzo kana ndaedzo.

1. Lushaka lwa munwali (vari)
2. Venda ndi la vhaplis?
3. Vkhosi ha Luvhumbi
4. Thevhula ya Luvhumbi
5. U fhela ha vkhosi ha Luvhumbi
6. Lushaka lwa mhedzi lu a phendakana.
7. Luvhumbi u bauliswa vkhosi.
8. Mutupo.
9. U da ha Dimbanyika dzata.
10. U khakha ha Mundalamo
11. Tsharhuhulwane.
12. U sala gungwea ha Mundalamo.
13. U fhisa ha khosi
14. Kuswitele
15. U ofha lufu.
16. U dzhena vkhosi u vumba khosi.
17. Mutopo wa ha Bele
18. Masindi
19. Tshisevhe
20. Lushaka lwa dzata.
21. Muvhuso u bva miraru.
22. Mirole.
23. Ramabulana.
24. Ravele npopu.
25. Makhado.
26. Makhado u dia Lambani
27. Makhado u dia Vari.
28. U da ha mangesimane
29. Mafungo manwe a Makhado.
30. Mphephu
31. Mbula heni.
32. Raluswielo Tshikasa.

Family facts and names.

Lushaka lwa munwali

Uyu mukalaha ndi ene Mbidi.
 Khotsi-awe ndi Tshivhase.
 Makhulu wawe ndi Nematikanga
 wa u vhidza Tshilala uri a de
 u dzula Iveni. Ndi ene makhulu
 kuku washu. Uyu we nda dzula
 nae henefha ndi murathu wa
 khotsi-anga. Mme-gnga ndi nwana
 wa ha Nyamiri-minaka-phetho, wa
 ha Ligegise Tshivhasa, ndi Masingo.
 Khotsi ndi Madzivhani. Vha Mutale
 wa Thovhela vha tshi-bva-vhatete,
 Vha Tshilavulu vha sa nwi madi
 a Mutale.

Ndi nne:-

Mukhesi Stephanus Maimela Dzivhani
 Rakubwanana balea-mato
 Vhahulu-vha-sa-u-lata-
 vha-ri-ndi-pheleha.

33. Mantsi ya Tshivhase Ramarumo.
34. Tshilala
35. ~~Vkhusi~~ ka Matshiphahula
35. Mufurha wa Tshilala na Nankangwe
36. Vkhusi ka Matshiphahula
37. Madzame ka Tshilala
38. Madadzhe
39. Vhangoni
40. Nchwamondo
41. Ratsibi
42. Ramarumo na Ratsibi
43. Rainvedzi
44. Makwarela na Ramareniwe

End. S. 21